

Sa Zaključkom autor još jednom naglašava šire kulturološke analize pri razumijevanju podataka ionako nesigurnih te pregledno iznosi sve obrađene probleme po poglavljima i donesene zaključke.

Na svjetskoj razini ova će knjiga ostati nezapažena zbog jezika kojim je napisana, ali, s druge strane, ona čini važan doprinos slavenskom jezičnom području. Stoga za one koji se umiju služiti makedonskim jezikom, a ujedno se zanimaju za prapovijesna i, prvenstveno, antička vjerovanja i kultove, ona predstavlja uvid u složene procese sinkretizama čiji su rezultati, u vidu klasične grčke religije, nešto poznatiji širem čitateljstvu. Samo klasično razdoblje autor ne obrađuje, zaustavlja se, naime, na podacima iz rane epske poezije koja predstavlja najstarije svjedočanstvo o percepciji Grka o bogovima, a pritom obrađuje jedan segment, onaj o kultovima Zeusa i Dioniza. Iz samoga naslova nije vidljivo da su u razmatranja o ovim kultovima utkana i ona o Heri, čijem kultu autor također pridaje značajnu pažnju. Temeljna istraživanja odnose se na podatke napisane na linearnom B pismu što ovu knjigu čini namijenjenom u prvom redu zainteresiranima za mikensko razdoblje. Ipak, budući da je autor rasteretio tekst od detaljnih analiza pločica, a podatke i teze iznio razumljivo, na preporuku je i drugima pročitati ovo djelo.

Sanja Smodlaka Vitas

Zadar, Hrvatska

SVETLA SLAVEVA-GRIFFIN: *Plotinus on Number*, Oxford: Oxford University Press, 2009, pp. xii, 176.

Светла Славева-Грифин е вонреден професор на Одделот по Класични студии на Државниот универзитет на Флорида. На стручната јавност и е позната по бројните статии од областа на хеленската античка философија воопшто, платонизмот и неоплатонизмот, а особено по третманот на потесната тема на медицинските и математичко-нумеричките аспекти на философските идеи присутни кај Платон и Плотин. *Plotinus on Number* е нејзината прва монографија, примарно посветена на комплексниот и ноторно тежок за разбирање Платинов трактат VI.6 [34], кој Порфириј го има насловено „За броевите.“ Книгата на Славева-Грифин, меѓутоа, ги надминува рамките на коментар на расправата; земајќи ја „За броевите“ како стожерна точка на својата истражувачка работа, Славева-Грифин дава длабока и апсорбирачка анализа на концептот на бројот и неговите метафизичките импликации врз учењата на Платон, Платоничарите од Старата академија, Неопитагорејците и конечно самиот Плотин како и неговиот следбеник и близок соработник Порфириј. Со своето аргументирано инсистирање на важноста на Платиновиот придонес на полето на теоријата и метафизиката на бројот во платоничарската традиција (кој е занемарен поради фактот што Плотин, за разлика од, на пример, Јамблих и Прокле, не се впушта во опширно и систематско разгледување на оваа проблематика), Славева-Грифин исправува една историско-научна неправда и ја осветлува Платиновата вистинска положба на полето.

Plotinus on Number се состои од Вовед, шест поглавја и Заклучок. Делото не е големо по обем, но тематиката која ја обработува, како и начи-

нот на презентација, претполагаат од страна на читателот одредено познавање, во најмала рака, на Платоновата и Платиновата философија. Авторката очигледно одлично ја владее како примарната, така и секундарната литература врзана за материјата, и со леснотија се движи низ густата и честопати тешко проодна шума на неопитагорејската и неоплатоничарската теорија и метафизика на бројот.

Целта на Воведот (насловен „One by Number“) е да го установи значајот на *Enn.* VI.6 и концептот на бројот во рамките на Платиновата онтологија. Авторката настојува да докаже дека, иако Плотин проблематиката на бројот не ја третира детално, тој сепак систематски го дискутира прашањето на бројот во врска со секоја од трите Хипостаси. Таа задача е во главно завршена во расправата VI.6, но ‘поставувањето на сцената’ и јасна антиципација на нејзината тематиката се видливи во расправите V.5 и VI.2. Во тоа всушност лежи и главната доблест и главниот придонес на оваа книга. Од една страна „To date, no comprehensive study of Plotinus’ concept of number alone has been published“ (стр.11), а од друга „[A]s I demonstrate in this work, Plotinus’ concept of number is the fundamental framework on which his entire philosophical system is built“ (ibid.). Се разбира, додека првото тврдење е несомнено вистинито, за валидноста на второто самиот читател е повикан да пресуди.

Воведот содржи уште и еден интересен историски преглед на односот меѓу едното и мноштвото, како критичен проблем за мислителите во Антиката. Прегледот ги опфаќа Питагорејците, Платон (со посебен осврт на неговото напишано учење и прашањето на Едното и Неопределената Дијада), главните претставници на Старата Академија (Спевсип и Ксенократ), Аристотел и конечно Неопитагорејците како Модератиј, Никомах и Нумениј. Тука наоѓаме и краток преглед на Платиновата теорија на Хипостасите (*hypostases*), произлегувањето (*proodos*) и враќањето (*epistrophē*) преку созерцание (*theōria*).

Првото поглавје (насловено „Platonic Cosmology on Plotinian Terms“) ја истражува врската меѓу Платоновата космологија, како што е претставена во *Тимеј*, и Платиновата космологија во *Enn.* VI.6. Додека за Платон универзумот настанува преку *systasis*, т.е. составување на првобитниот хаос во ред преку интервенција на разумно начело, за Плотин тој е *apostasis*, т.е. одделување на мноштвото, организирано според математички начела од повисок вид, од Едното. Авторката заклучува дека Платоновите ‘оддолу-нагоре’ и Платиновите ‘одгоре-надолу’ пристап не се антитетични – тие ја постигнуваат истата цел, имено објаснувањето на универзумот и неговата суреденост според бројот, единствено што истражувањето го започнуваат од спротивните појдовни точки. Концептуалната врска помеѓу овие два навидум различни пристапи таа ја согледува во учењето за божественото тројство кај неопитагореецот Нумениј. Тој учел за три бога, имено Таткото, Создателот и Созданието, кои земале учество во суредувањето на космосот. Таткото е Првиот Бог, кого го карактеризира дихотомијата на мирување (како битие и стабилност) и движење (како промена). Токму во парадоксалната природа на Првиот Бог на Нумениј, Славева-Грифин го гледа зачетокот на Платиновото сфаќање на *apostasis* на Интелектот, како начело на мноштво и движење, од Едното, како непроменлива стабилност. Со своето учење за првобитното одделување од Првото Начело, Плотин, според авторката, мноштвото го објаснува како различни степени на ‘другост’ во однос на Едното, или како „measurement of the ontological distance from the One“ (стр.13).

Второто поглавје (насловено „Multiplicity as Number“) е посветено на подвлекувањето на неопитагорејската подлога на Платиновото сфаќање на мноштвото и бројот. Славева-Грифин тука настојува да докаже дека Платиновото сфаќање на мноштвото ги синтетизира идеите на Нумениј и Модератиј. Првиот влијае врз Платиновото сфаќање на мноштвото како *apostasis*. Вториот, пак, е од значење за Платиновата теорија на *proodos* и *epistrophē* на мноштвото од и кон Едното, за неговиот концепт на бројот како двојствен ентитет (математички и интелегibilен), но дури и за самата формулација на тезата за трите Хипостаси. Тесната врска меѓу последниве двајца мислители авторката ја согледува преку три значајни учења на Модератиј. Првото е учењето за математичкиот број, кој тој го дефинира како систем на монади, кои или нанапред се движат од првата монада кон мноштвото (*propodismos plēthous*), или се на назад враќаат од мноштвото кон монадата (*anapodismos plēthous*). Второто е учењето за двете монади; едната е начело на броевите (*tōn aithmōn archē*), а другата на наброените нешта (*tōn aithmētōn archē*). Конечно, од еден навод во Симпликиевият коментар на Аристотеловата *Физика* (*In Phys.* A7,230.34), авторката заклучува дека Модератиј разликува три вида на Едно: првобитно Едно, трансцендентно во однос на Битието и суштината; второ Едно, вистински постоечко и предмет на размисла; трето Едно, кое го претставува подрачјето на душата.

Неопитагорејското влијание врз обликувањето на философските идеи кај Плотин е видно и преку Никомаховата дефиниција на бројот како ‘тек на квантитет составен од монади’ (*posotētos chyma ek monadōn synkeimenon*), која е „undoubtedly at the foundation of Plotinus’ favorite imagery of the effluence of the One“ (стр. 52).

Тезата за пресудното неопитагорејско влијание врз Платиновата формулација на идејата за мноштвото како број, но и врз неговата ‘двонасочна’ онтологија и теоријата за Хипостасите, не треба да се прифати здраво за готово, без да биде изложена на исцрпна философско-историска анализа. Истото важи за повтореното (неаргументирано) тврдење на авторката дека и самиот Амониј Сак бил неопитагореец.

Третото поглавје (насловено „The Number of Infinity“) се обраќа кон прашањето кое Плотин го поставува на почетокот на *Enn.* VI.6.2 (имено, „Што, тогаш, со бројот на бесконечноста?“) и кон Аристотеловата критика на платоничарското сфаќање на бројот. Според Плотин, Аристотел всушност не успева да го појми концептот на бројот кај Платон, бидејќи пропушта да ја направи клучната разлика меѓу квантитативните броеви, кои се однесуваат на физичкиот простор и се наменети за броење на поединечностите, и интелегibilните броеви, кои се однесуваат на пределот на *noūs*-от. Со други зборови, Аристотел не ја разликува аритметичката од онтолошката страна на бројот. Тоа го наведува Платоновата Неопределена Дијада да ја прогласи за бесконечен број и начело на создавањето на квантитативните броеви. Плотин во *Enn.* VI.6.3 се согласува дека Неопределената Дијада навистина е начело на бројот, но на многу повисоко ниво. Запазувајќи го онтолошкиот примат на бројот наследен од питагорејската и платоничарската традиција, Плотин го разоткрива погрешното толкување на Аристотел, па како Дијадата, така и броевите ги поставува во интелегibilното подрачје. Квантитативниот број е само одраз на вистинскиот, супстанцијален број (*ousiōdēs arithmos*), кој е неододелив од Битието.

Темата на четвртото поглавје (насловено „Number and Substance“) е комплексниот однос меѓу бројот и супстанцијата во интелегibilниот пре-

дел. Тука авторката детално ја излага Платиновата теорија за двата вида на број, имено супстанцијалниот (*ousiōdēs arithmos*), кој ја претставува активноста (*energeia*) на супстанцијата и онаа моќ преку која изворно едно Битие било престорено во интелегibilно мноштво (*hē tou arithmou dynamis hypostasa emerise to on*), и монадичкиот број (*monadikos arithmos*), кој просто служи за броење на поединечните нешта. Тие стојат во однос на изворник и одраз. И додека одразот квантитативно го одредува и на тој начин ограничува множеството на перцептибилниот свет, неговиот изворник, т.е. супстанцијалниот број, игра суштинска улога во интелегibilниот свет, бидејќи токму тој ја врши ‘организацијата’ и ограничувањето на Непределената Дијада, преку кои се ‘раѓа’ Интелектот како неподделена мноштеност-во-едно. Оттука следи дека бројот всушност поседува еден вид на онтолошки примат во светот на Интелектот, што Плотин и експлицитно тврди во *Enn.VI.6.5*: бројот му претходи на битието (*pro tou ontos*) кое се придава на секоја од поединечните Идеи. Како потврда на тоа, Славева-Грифин го наведува Платоновото езотерично толкување на приматот на бројот, кого тој го доведува во нераскинлив онтолошки однос со секој од членовите на интелегibilната тетрада Битие – Интелект – Потполно Живото Суштество – битија (Идеи). Така, тој Битието го дефинира како ‘обединет број’ (*arithmos hēnōmenos*), Интелектот како број кој се движи во себе си (*arithmos en heautōi kinoumenos*), Живото Суштество како сеопфтен број (*arithmos periechōn*), а Идеите како распослан број (*arithmos exelēligmenos*).

Петтото поглавје (насловено „Number and the Universe“) детално ја коментира улогата на бројот при формирањето на интелегibilната тетрада. Како примарна активност на супстанцијата, бројот и самиот е супстанција, па затоа мора да ги поседува главните својства на супстанцијата, кои се всушност Платоновите *megista gēnē* – битието, истоста, различноста, движењето, мирувањето. Така, обединетиот број на Битето одговара на Платоновото мирување (*stasis*); бројот кој се движи во себе си на движењето (*kinēsis*); распосланиот број на Идеите одговара на различноста (*heterotēs*); сеопфатниот број на Потполното Живото Суштество на истоста (*tautotēs*). Петтиот главен вид, битието – како својство на бројот – е заедничкиот именител кој ги претставува сите нив заедно. Што се донесува до Првото Начело, т.е. Едното, тоа не е број, бидејќи не поседува ниту една одредена одлика и не е подложно на ниту еден вид на предикација. Супстанцијалниот број, всушност, е примарен онтолошки израз на Едното, преку кого тоа го ограничува и оформува Апсолутното Битие. Душата пак, како одраз на Интелектот, го содржи и одразот на супстанцијалниот број и при својата активност ги актуализира сите негови својства. Преку своето движење Душата ја создава физичката стварност и на тој начин „deciphers the ontological code of substantial number into corporeal and quantitative multiplicity“ (стр. 116).

Последното поглавје (насловено „Unity of Thought and Writing“) настојува да го расветли прашањето зошто Порфириј Платиновите трактати ги рапоредил во шест групи по девет. Авторката во таа схема наоѓа повеќе од ‘неопитагорејска онтолошка екстравагантност’ и тврди дека намислата на Порфириј била расправите да ги подреди во согласност со Платиновото сфаќање на мноштвото и бројот, бидејќи така уредени, на читателот ќе му ја разоткријат суштината на Платиновиот универзум. Бројот шест во неопитагорејската традиција, која Порфириј тука блиску ја следи, се смета за прв совршен број, а исто така се поистоветува и со Душата. Па така, како што Душата го суредува мноштвото одвоено од Едното во неразделна це-

лина, хексадата мноштвото на расправи го организира во органско единство. Деветката, пак, е најголемиот и последниот изворен број во склопот на декадата и игра ограничувачка улога. Таа го означува завршетокот на образувањето на ентитетите. Во контекстот на *Енеадите*, деветката го ограничува бројот на расправи во секоја од шесте поединечни групи и на тој начин го симболизира заокружувањето на Платиновото учење. „The enneads of the treatises, circumscribed and thus animated by the hexad of the soul, enclose everything on the subject of the universe from beginning to end, from henad to ennead“ (стр. 139-140).

Plotinus on Number изобилува со смели тези кои понекогаш треба да се подложат на преиспитување, но општо земено претставува значаен научен труд кој го заслужува вниманието на стручната јавност, и кој ќе остави видна трага на полето на иследувањето на неоплатонизмот воопшто, а особено на метафизиката и теологијата на бројот во доцната Антика.

Виктор Илиевски
Скопје, Македонија

CHARALAMPOS TSOCHOS, *Die Religion in der römischen Provinz Makedonien*, Potsdamer Altertumswissenschaftliche Beiträge 40, Franz Steiner Verlag (Stuttgart) 2012, 278 pp.

Si presenta qui un interessante studio sulla religione della Macedonia antica e precisamente dall'età della presenza romana nel 2° secolo a. C. fino al 4° secolo d. C.

Si tratta di un'opera in lingua tedesca, scritta da uno studioso greco che insegna in Germania. La bipolarità si manifesta subito nella grande conoscenza sia della bibliografica in lingua greca, sia dei luoghi descritti che Ch. Tsochos conosce direttamente (anche se lamenta la scarsa accessibilità al materiale non ancora pubblicato; tuttavia nel lavoro sono presenti diverse epigrafi inedite, ad es. a p. 78 e p. 98). Il materiale a disposizione non è soltanto quello letterario (più scarso rispetto ad altri campi), ma soprattutto epigrafico in lingua greca e latina, numismatico ed archeologico, del quale comunque poco è pubblicato. L'analisi è incentrata sulle città di Dione, centro un po' appartato rispetto alle grandi vie di comunicazione, che ospitava l'archivio del *koinon* macedone, e Filippi, importante punto d'incrocio sulla Via Egnazia, dove si decise la sorte del futuro Impero romano e fu creata la Colonia Julia Augusta, quindi un centro di carattere prevalentemente romano; e infine sull'isola di Samotracia che ospitava il famoso culto dei misteri. Dione e Samotracia presentavano luoghi culturali di attrazione e di pellegrinaggio. Da questo studio è stata esclusa la religione di Salonico, in quanto esaminata da C. Steimle (*Religion im römischen Thessaloniki, Sakraltopographie, Kult und Gesellschaft*, 168 v. Chr. bis 324 n. Chr., Tübingen 2008).

Notoriamente le scoperte strepitose in questa regione del periodo di Filippo II (le tombe reali di Vergina e quelle di Sindos, i santuari di Dione), risalgono a non più di 25 anni fa. La vita religiosa del periodo successivo, cioè quello della conquista romana e la conseguente creazione della provincia che comportava la convivenza di ancora più etnie di quanto già c'erano, è invece ancora